

KS. JANUSZ KRÓLIKOWSKI
TARNÓW

KASATA KONWENTU PAULINÓW W TOPOLNIE W 1810 R.

„To, co jest zwyczajem każdego stanu i wszystkich rodzin zakonnych, iż swoje godne uznania dzieje, względy i życzliwość fundatorów i dobrodziejów, smutne i radosne wydarzenia klasztorów zamieszczają w rocznikach, również i nasz mały Zakon starał się czynić wedle sił i możliwości” – tak pisał paulin Mikołaj Benger, przystępując do zleconego mu przez przełożonych pisania *Roczników Zakonu Św. Pawła Pierwszego Pustelnika*¹. Być może właśnie fakt, że zakon pauliński jest stosunkowo „mały”, przyczyniał się mobilizująco do starannego utrwalania jego dziejów, aby pokazać jego działalność, a tym samym podkreślić jego znaczenie w Kościele. Pisanie *Roczników* kontynuował potem paulin Marcin Streska. Wydane w dwóch tomach w języku polskim stanowią niezastąpione źródło do poznania dziejów paulińskich od początku do 1786 r.² Na szczególną uwagę zasługują ostatnie stroniczki z drugiego tomu, ponieważ opisują kasatę zakonu dokonaną przez cesarza Józefa II oraz odczucia kronikarza-zakonnika, które temu wydarzeniu towarzyszyły³.

Posiadamy więc do dyspozycji wiele publikowanych prac historyków paulińskich, jak również wiele pozostawionych przez nich materiałów rękopiśmiennych, które zasługują na dalsze wykorzystanie. Dochodzą do tego bogate zasoby materiałów archiwalnych, które znajdują się przede wszystkim w niezastąpionym Archiwum Paulinów na Jasnej Górze, ale także w innych archiwach paulińskich⁴, jak również w innych archiwach kościelnych i państwowych, czekające jeszcze na rozpoznanie i skatalogowanie. W oparciu o te źródła można badać dzieje zakonu paulińskiego

¹ M. Benger, *Roczniki Zakonu Św. Pawła Pierwszego Pustelnika*, t. 1: *Obejmujący okres od założenia Zakonu do 1727*, Częstochowa – Jasna Góra 2008, s. 32.

² Por. M. Streska, *Roczniki Zakonu Św. Pawła Pierwszego Pustelnika*, t. 2: *Obejmujący lata od 1727 do 1786*, Częstochowa – Jasna Góra 2008.

³ Por. tamże, s. 667-673.

⁴ Por. J. Zbudniewek, *Archiwa Paulinów w Polsce*, [w:] *Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku*, t. 2, Warszawa 1998, s. 127-136.

jako całości, jak również dzieje poszczególnych klasztorów. Kasaty klasztorów na przełomie XVIII i XIX wieku, które doprowadziły niemal do zagłady zakon paulinów w XIX wieku, sprawiły, że właśnie okres końca XVIII wieku, w tym także kolejne kasaty dotyczące konwenty paulińskie, są stosunkowo mało znane, chociaż obiecujące są pierwsze syntetyczne ujęcia tego zagadnienia⁵. Prowadzone badania przynoszą już pierwsze rezultaty, ale zagadnienie zasługiwałoby na znacznie większą uwagę niż miało to dotąd miejsce, tym bardziej że w dotychczasowych publikacjach pojawia się wiele rozbieżności i nieścisłości, które należałoby wyjaśnić, a błędy sprostować⁶.

W tym miejscu uwaga zostanie poświęcona konwentowi Paulinów w Topolnie, który zasługuje na zainteresowanie, zarówno ze względu na pewne szczegóły dotyczące jego fundacji i działalności, jak również ze względu na trwałe dziedzictwo, które pozostawił zwłaszcza w dziedzinie kultu maryjnego. W ramach kasat pruskich w 1810 r. zostały skasowane dwa klasztory Paulinów: w Topolnie i w Głogówku⁷. Kasata klasztoru w Głogówku została już przynajmniej częściowo omówiona⁸, natomiast jeśli chodzi o klasztor w Topolnie, to na ogół zajmowano się nim dotychczas ze względu na kult maryjny, rozwijany w tamtejszym kościele paulińskim⁹. Inne aspekty jego dziejów i jego działalności są znane tylko bardzo ogólnikowo¹⁰.

⁵ Por. R. Zmuda, *Kasata klasztorów paulińskich na terenie Królestwa Polskiego w 1819 r.*, „Studia Claromontana” 25 (2007), s. 353-428.

⁶ Dla badaczy dziejów zakonów paulinów podstawowym narzędziem jest bibliografia paulińska – por. H. Czerwień, J. Zbudniewek (oprac.), *Bibliografia zakonu*, t. 1: *Prawodawstwo – Stan Personalny – Klasztor*, cz. 1: *Prawodawstwo – Stan Personalny* i cz. 2: *Klasztor*, Warszawa 2008. Do druku jest przygotowywany drugi tom tej publikacji.

⁷ Na temat kasat pruskich w Wielkopolsce por. J.K. Noryskiewicz, *Sekularyzacja klasztorów w Wielkopolsce przez rząd pruski*, „Przegląd Teologiczny” 6 (1925), s. 249-282; P.P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*, Lublin 1984, s. 36-43.

⁸ Por. K. Dola, *Kasata klasztoru OO. Paulinów w Mochowie-Paulinach koło Głogówka w 1810 r.*, [w:] J. Swastek, M. Pileja (red.), *Servus sanctae Hedvigis fidelis. Księga dedykowana Księdzu Antoniemu Kielbasie SDS*, Wrocław 2011, ss. 127-132. Por. także J. Kopiec, *Powrót oo. Paulinów do Mochowa w diecezji opolskiej. Kartka z najnowszych dziejów zakonu na Śląsku*, [w:] J. Dziegielewski, T. Krawczak, K. Łatak, W.J. Wysocki (red.), *Veritati serviens. Księga pamiątkowa Ojcu Profesorowi Januszowi Zbudniewkowi zp*, Warszawa 2009, s. 375-384.

⁹ Por. J. Fankidejski, *Obrazy cudowne i miejsca w dzisiejszej diecezji chełmińskiej. Podług urzędowych akt kościelnych i miejscowych podań*, Pelplin 1880, s. 113-119; S. Barącz, *Cudowne obrazy Matki Najświętszej w Polsce*, Lwów 1891, s. 269-270; A. Fridrich, *Historie cudownych obrazów*, t. 1, Kraków 1903, s. 340-344; L. Kiedrowski, *Cudowny obraz Matki Boskiej w Topolnie*, Toruń 1904; A. Jankowski, *Kościół w Topolnie – zapomniane sanktuarium pielgrzymkowe na pograniczu kujawsko-pomorskim*, „Kronika Bydgoska” 22 (2000), s. 97-117.

¹⁰ Por. S. Chodyński, *Paulini w Polsce*, [w:] M. Nowodworski (wyd.), *Encyklopedia kościelna*, t. 18, Warszawa 1891, s. 497-500; P. Czaplewski, *Erekcja kościoła parafialnego w Topolnie z r. 1588*, „Wiadomości Diecezjalne Chełmińskie” 8 (1936), s. 353-357; J. Zbudniewek, *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*, „Nasza Przeszłość” 31, 1969, s. 219; tenże, *Fundacje paulinów w XVII i XVIII wieku*, „Saeculum Christianum” 1 (1994), nr 1, s. 65-82; tenże, *Paulini wczoraj i dziś*, „Studia Claromontana” 25 (2007), s. 254-255; A. Bruzdziński, *Rola i znaczenie zakonów na terenie diecezji wrocławskiej do roku 1818*, [w:] J. Urban (red.), *Stromata historica in honorem Romani Mariae Zawadzki. Studia historyczne*

1. Źródła

Dzieje konwentu Paulinów w Topolnie mogłyby zostać uzupełnione stosunkowo łatwo i doczekać się jakiegoś opracowania monograficznego. Jego początki zostały wiarygodnie zrelacjonowane we wspomnianych wyżej *Rocznikach Zakonu Św. Pawła*¹¹. Informacje na jego temat pojawiają się w literaturze staropolskiej¹². Stosowne dokumenty znajdują się w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy i Archiwum Paulinów na Jasnej Górze. Zespół bydgoski jest wyjątkowo obszerny i kompletny; zasługiwałby na bardziej szczegółowe opracowanie: „Topolno, Zespół Akt Klasztor Paulinów w Topolnie” [dalej APB-ZAKPT]. Szczególne znaczenie posiada kopiarz konwentu (sygn. 1), w którym znajdują się kolejno: katalog paulinów przebywających w Topolnie, katalog dobrodziejów kościoła i klasztoru, akta konwentu, łącznie z opisem ciągu prób odzyskania Cieleśzyna po jego konfiskacie przez władze pruskie, dokumenty fundacyjne kościoła, dokumenty sądowe, zapisy, „księga łask” dokumentująca kult Matki Bożej, dokumenty fundacyjne dotyczące konwentu, dekrety reformacyjne, kontrakty. W zespole bydgoskim w kontekście badań nad kasatami na uwag zasługują inwentarze konwentu, kościoła i biblioteki – ostatni z 1793 r. (sygn. 2). Można dzięki nim poznać stan kościoła i klasztoru na progu kasaty oraz niektóre elementy polityki pruskiej wobec klasztorów. W Archiwum Paulinów na Jasnej Górze (dalej AJG) znajdują się archiwalia dotyczące konwentu w Topolnie, które obejmują: dokumenty fundacyjne (sygn. AJG 173), akta konwentu 1683–1806 (sygn. AJG 1565, 1639, 1641), katalogi biblioteczne 1708–1753 (sygn. AJG 1638), rejestry dokumentów (sygn. AJG 2256, s. 205-206). Pewne informacje dotyczące ostatniego etapu istnienia konwentu Paliń-

ofiarowane Romanowi Marii Zawadzkiemu w 70. rocznicę urodzin, Kraków 2006, s. 805.

¹¹ Por. M. Benger, *Roczniki Zakonu Św. Pawła Pierwszego Pustelnika*, t. 1, s. 580, 589-590.

¹² Por. *Nowa Pieśń o N. Pannie Marii Topolskiej* [B.m.d., XVII w.]; A. Nieszporkowicz, *Odrobiny Stołu Królewskiego, abo historya o cudownym Obrazie N. Panny Marii Częstochwoskiej z greckich i łacińskich historyków i pisarzew Kościoła jasnogorskiego zebrana przez*, Kraków: w Drukarni Franciszka Cezarego 1683, s. 42-43; B. Sokołowski, *Barwa Przedniego Gatunku y wysokiego Koloru na Kroy Niebieski zrobiona wszystkim u Dworu Naywyższej Monarchini Niebieskiej Nayświętszej Maryi Panny zostaiącym dworzanom y wiernie Iey dosługuiącym. To iest Braci y Siostróm w Bractwie Szkaplerza Świętego zostaiącym oraz przy tey Barwie, Pensua y punktualna zaplata rozdana. Albo Kazanie na wielką uroczystość Nayśw. Maryi P. Szkaplerskiej przy solemnym ludu Kongressie, w kościele Topolskim a mieyscu S. wielkiemi Łaskami y Cudami słynącym w Topoli pod Łęczycą za Brodem, a teraz jaśnie Oświeconemi Xiążęciu IMci Theodorowi na Potoku Potockiemu Arcybiskupowi Gnieźnińskiemu, Primásowi Korony Polskiej y Wielkiego Xięstwa Litewskiego, Opatowi Tynieckiemu przy Doroczney Pátroná Revolucyi Wielkiego tu in Militia vita hominis super terram Káwálerá y Tryumfátorá Teodora Świętego przy Tryumfálnych cáley Polski ápprekacyách Iáko osobliwszemu Mieyscá támtęszego Protektorowi Konfederowane Przez X. Bartłomieja Sokołowskiego, W Przesławney Akadémij Krákowskiej Juris Prudencyj Audytorá, Káznodzieyską Mową Miane*, W Krakowie: w Drukarni Jakuba Matyaszkiwicza, 1731; B. Chmielowski, *Nowe Ateny albo Akademia wszelkiej scyencyi pełna, na różne tytuły jak na classes podzielona, Mądrym dla memoryjału, Idiotom dla nauki, politykom dla praktyki, Melankolikom dla rozrywki erygowana*, część druga, We Lwowie: w Drukarni Pawła Jozefa Golczewskiego 1746, s. 422; J. S. Duńczewski, *Kalendarz Polski y Ruski na Rok Pański 1758*, W Drukarni Zámoykiej B. J. Kantego, k. G₂.

skiego w Topolnie oraz na temat kasat w ogóle można znaleźć w: „Acta congregationis S. Pauli I Eremitae [...] ab anno 1797 inchoata, usque ad 1819 in hunc tomum XV actorum provinciae conquista caepta” (sygn. AJG 544) oraz w: „Annalium Ordinis S. Pauli I Eremitae”, t. 4: „1783–1807” (sygn. AJG 541).

Niestety, materiałów bezpośrednio dotyczących kasaty konwentu w Topolnie znaleziono do tej pory niewiele i posiadają one bardzo ogólny charakter, choć można z nich wydobyć kilka interesujących szczegółów. Mimo to zachowane inwentarze z okresu poprzedzającego kasatę dobrze ilustrują stan kościoła i konwentu bezpośrednio przed kasatą, a więc na ich podstawie można przynajmniej poznać, jakie straty w wyniku kasaty poniósł kościół i konwent. Być może dalsze badania pozwolą na uzupełnienie znanej obecnie bazy źródłowej do dziejów konwentu Paulinów w Topolnie.

2. Z pierwotnych dziejów kościelnych Topolna

W XIII wieku Topolno było małą znaczącą, graniczną wsią rycerską. Rozwój Topolna nastąpił około 1580 r., gdy jego właścicielami stali się Konarscy, którzy uczynili z niego siedzibę rodową¹³. Na początkach XVII wieku Topolno stało się ośrodkiem handlowym, w związku z czym Samuel Konarski zabiegał nawet o nadanie wsi praw miejskich. Rozwój ekonomiczny sprzyjał rozwojowi religijnemu, zwłaszcza należy go łączyć z rozwojem kultu maryjnego, którego początki pozostają tajemnicze, a historia splota się z legendą, co nie zmienia faktu, że ostatecznie narodziło się w Topolnie sanktuarium maryjne powierzone paulinom.

Według powszechnych świadectw pisanych i żywej jeszcze w XIX wieku tradycji ustnej obraz Matki Bożej miał dotrzeć do Topolna niesiony wraz z krą płynącą nurtem Wisły. W *Rocznikach Zakonu Św. Pawła* pod rokiem 1683 zapisano: „Kościół w Topolnie jest zaszczycony Cudowną Ikoną Najświętszej Maryi Panny na wzór Matki Bożej Częstochowskiej, uzyskaną z przedziwnej Opatrzności przed 100 laty. Gdy bowiem w porze wiosennej ustępował lód z rzeki Wisły, przyplłynął Święty Wizerunek na tafli lodu do brzegu w Topolnie. Ze czcią przyjęli go rybacy, przekazując obraz dziedzicznym panom topoleńskim. Ci zaś wnieśli go do swego dworu z uczuciami pobożności. Pozostawał tam przez długi czas, aż śp. Samuel Konarski, chorąży pomorski, razem ze znakomitą małżonką Heleną z Konopackich Konarską wybudowali dla Najświętszego Gościa drewnianą świątynię. Tę właśnie świątynię zamieszkiwał Obraz przez jedno stulecie pod opieką już to duchowieństwa diecezjalnego, już to zakonników św. Franciszka”¹⁴. W kościele w Topolnie znajdował się również obraz przedstawiający to wydarzenie¹⁵. Wspomniany kościół drewniany został zbudowany w 1583 r. Z XVI wieku pochodzi także obraz Matki Bożej, chociaż brak bliższych danych na temat jego powstania i pochodzenia.

¹³ Por. *Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, Pelplin 1928, s. 611.

¹⁴ Por. M. Benger, *Roczniki Zakonu Św. Pawła Pierwszego Pustelnika*, t. 1, s. 580.

¹⁵ Por. J. Fankidejski, *Obrazy cudowne i miejsca w dzisiejszej diecezji chełmińskiej*, s. 114.

Jak wynika ze świadectw dotyczących kultu w pierwszym kościele w Topolnie, poświęconym w zachowanej „księdze cudów”, niestety niekompletnej, na jego utrwalenie miała wpływ pobożność fundatorów, nastroje religijne kształtowane w duchu kontrreformacyjnym, eksponującym kult maryjny, a także konkretne doświadczenia poświęcające cudowność obrazu Matki Bożej. Nie bez znaczenia pozostawał także fakt, że był on kopią obrazu z Jasnej Góry, któremu na początku XVII wieku nadano szczególne znaczenie kultowe¹⁶.

Początkowo kościół topoleński należał do parafii w Gruczynie. Dnia 4 VII 1588 r. erygowano w Topolnie parafię. W 1638 r. syn fundatora kościoła Samuel Konarski, wojewoda malborski, przekazał na utrzymanie świątyni i plebana dochody ze wsi Cieszeszynek. Niewiele wiadomo o pierwotnym uposażeniu kościoła i o funkcjonowaniu parafii. Nie ma konkretnych wiadomości o przejawach kultu maryjnego, chociaż jest pewne, że już w połowie XVII wieku obraz Matki Bożej umieszczony w głównym ołtarzu był uważany za *imago miraculosa*. Wprawdzie świadectwa spisane pochodzą z późniejszego okresu, ale zawierają daty, co pozwala sądzić, że stosowanych zapisów dokonano w oparciu o istniejące dokumenty, a więc należy uznać je za wiarygodne. Ważnym faktem w dziedzinie kultu maryjnego jest także fakt istnienia od 1669 r. bractwa różańcowego¹⁷. Ciągłość i dynamizm kultu potwierdza wspomniana „księga cudów” oraz odpusty dla pielgrzymów, np. Innocentego XI. Kult maryjny w Topolnie zasługuje na osobne opracowanie, a „księga cudów” na wydanie ze względu na jej znaczenie religijne i kulturowe, co potwierdzają badania prowadzone na tego typu dokumentach w ostatnich kilkunastu latach¹⁸.

3. Fundacja konwentu Paulinów

W latach siedemdziesiątych XVII wieku, jak dowiadujemy się z protokołu wizytacyjnego z 1678 r., kościół wymagał reparacji z powodu zniszczeń¹⁹. Zdecydowano więc o budowie nowego, murowanego kościoła. W tym przedsięwzięciu brali udział właściciele Topolna – Andrzej Konarski, podkomorzy pruski, i jego żona Elżbieta z Walewic – ale wszystko wskazuje na to, że decydującą rolę w tym przedsięwzięciu odegrał Adam Konarski, brat Andrzeja, prepozyt warmiński († 1685)²⁰. Budowę kościoła ukończono w 1683 r., wznosząc przy tym tymczasowy, drewniany klasztor dla zakonników.

¹⁶ Por. W. Tomkiewicz, *Uchwała synodu krakowskiego z 1621 roku o malarstwie sakralnym*, „Sztuka i Krytyka” 8 (1957), z. 2, s. 174-184.

¹⁷ Por. B. Chlebowski (red.), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 12, Warszawa 1892, s. 397.

¹⁸ Por. A. Witkowska, *Sancti. Miracula. Peregrinationes*, Lublin 2009, s. 201-211.

¹⁹ APB-ZAKPT, sygn. 7, Protokół z wizytacji odbytej w 1678 r.

²⁰ Por. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie w diecezji warmińskiej w latach 1525–1821*, cz. 2: *Słownik*, Olsztyn 2000, s. 158-159.

Wszystko wskazuje na to, że o sprowadzeniu do Topolna właśnie paulinów zdecydowały osobiste sympatie Konarskich związane z ich doświadczeniami duchowymi, a także charyzmatyczna postać o. Romana Respondzika. Być może także ks. A. Konarski, przystępując do budowy kościoła, miał też jakiś zamiar sprowadzenia paulinów z klasztoru jasnogórskiego, aby powierzyć im sanktuarium i parafię. *Roczniki Zakonu Św. Pawła* zawierają takie świadectwo na ten temat: „Klasztor w Topolnie leżący w Prusach Królewskich, ufundowany przez Adama Zygmunta Konarskiego z Konar, prepozyta warmińskiego. Gdy w miejsce kościoła drewnianego wznosił nową świątynię murowaną, dodał również na mieszkanie dla ojców drewniane pomieszczenia tymczasowo i zapisał im prawem dziedziczenia na utrzymanie trzy majątki w Cieleszynku oraz dwa inne w Dąbrówce. Zaopatrzył również kościół w nie lada sprzęt. Okazję do fundacji dała zasługa o. Romana Respondzika. Był wówczas szeroko znany z daru egzorcyzmów. Państwo bowiem Konarscy, dręczeni przez pewnego czarownika, mieli o. Romana w ogromnym poważaniu, a przez niego byli przywiązani do naszego Zakonu. Gdy więc przekonali się, że to dzięki jego pomocy zostali uwolnieni od tych szatańskich niepokojów, usilnie prosili wspomnianego prepozyta, swego brata, aby rychło zrealizował dzieło pobożnej fundacji na rzecz Zakonu Paulinów”²¹. Na uposażenie klasztoru ks. A. Konarski dołożył ponadto 4000 złp, a Andrzej i Elżbieta Konarscy darowali 5000 złp, które miały zapewnić dochody z czteroletniej dzierżawy wsi Miarkowo i Grodno²². Fundatorzy zobowiązali się ponadto „do wymurowania klasztoru na wymierzonym już gruncie”, a przy tym mieli „tak względem materyjnej, jako to cegły, wapna i rzemieślnika, według możliwości raczyć cooperari”²³. Zakonnikom przyznano też prawo do korzystania z łąk i pastwisk oraz do połowu ryb w Wiśle.

Pierwsi zakonnicy przybyli do Topolna zapewne już w 1684 r., zajmując się parafią i czuwając nad budową kościoła i klasztoru. Akt fundacji zatwierdził w 1685 r. bp Bonawentura Madaliński²⁴. W tym samym roku nastąpiło uroczyste objęcie klasztoru przez paulinów. W *Rocznikach Zakonu Św. Pawła* znajdujemy skrupulatny opis tego wydarzenia: „W tym roku [1685] odbyło się uroczyste wprowadzenie naszych ojców do nowej siedziby w Topolnie. [...] To uroczyste wejście ojców potwierdziło prawo fundacyjne. Fundację przejęło dwunastu ojców, którzy otrzymali klucze z rąk Andrzeja Konarskiego, wojewody malborskiego, podkomorzego pomorskiego. To wejście ojców uświetnił Stanisław Drozdowski, dziekan w Świeciu, którego delegował Bonawentura z Niedzielska Madaliński, biskup kujawski i pomorski. Klasztor bowiem znajdował się na terenie jego diecezji. W procesji towarzyszyli ojcom za-

²¹ Por. M. Benger, *Roczniki Zakonu Św. Pawła Pierwszego Pustelnika*, t. 1, s. 580.

²² APB-ZAKKPT, sygn. 1, *Liber erectionis et foundationis conventus Topolnensis*, k. 342-344.

²³ Tamże, k. 327.

²⁴ Por. W. Müller, *Madaliński Bonawentura*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 19, Wrocław 1974, s. 108-109; P. Janowski, *Madaliński Bonawentura*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 771

konnicy różnych wspólnot i duchowieństwo całego dekanatu. Grono naszych ojców, przejmujących nową posesję, stanowiła dwunastka: o. Roman Respondzik, pierwszy przeor miejscowy i główny nabywca fundacji, o. Ambroży Nieszporkowicz, o. Adam Graczyński, o. Anzelm Lanczewski, o. Kazimierz Klasz, o. Dionizy Garellicki, o. Urban Pagiński, o. Konstantyn Tomicki, o. Aleksy Solski, o. Innocenty Pokorski, o. Albin Waleński i o. Hilarion Duszyński. [...] tak wprowadzeni ojcowie z całą troskliwością przyłożyli się do spraw dotyczących piękna domu Bożego i duchowych korzyści wiernego ludu. Przede wszystkim o. Roman, przeor miejscowy, ze szczególną pieczę postarał się o budowę wielkiego ołtarza. Inni ojcowie podobnie podzielili się różnymi zadaniami i troskami, jak np. o. Innocenty Pokorski zadbał o ołtarz św. Patriarchy naszego Pawła z ambona i organem, o. Aleksy zbudował ołtarz św. Józefa, o. Albin – św. Aniołów Stróżów, o. Hilarion – św. Antoniego Opata. Dokonali tego nakładem pieniężnym bynajmniej nie do pogardzenia. Tenże o. Hilarion i o. Dionizy postarali się o dwa kielichy mszalne pozłacane”²⁵.

Wystrój nadany świątyni odzwierciedla ducha pobożności paulińskiej, w której szczególną czią otacza się Matkę Bożą, św. Aniołów Stróżów i świętych pustelników, na czele ze św. Pawłem, a w działalności, kładąc nacisk na Eucharystię i spowiedź, docenia się wagę kaznodziejstwa. Ważnym elementem wystroju świątyni, na który zwracają uwagę liczne źródła, był umieszczony w kościele ołtarz przedstawiający przeniesienie cudownego wizerunku Matki Bożej do nowego kościoła²⁶. Obraz, niestety, w 1939 r. zaginął.

Paulini w Topolnie łączyli życie zakonne z prowadzeniem parafii. Na początku ich pobytu w Topolnie wprawdzie pojawiły się wątpliwości, czy można im powierzyć prowadzenie parafii, ale po udzieleniu koniecznych wyjaśnień w tej materii, a przede wszystkim wykazaniu, że paulini posiadają papieski przywilej prowadzenia parafii, podjęli pracę parafialną.

Wkrótce po przybyciu do Topolna, paulini zaczęli myśleć o budowie murowanego klasztoru. Dokumenty poświadczają, że od początku swojego pobytu gromadzili środki i materiały na ten cel. Oddalenie się budowy zostało najpierw spowodowane potrzebą dokończenia kościoła i jego wyposażenia, a następnie konfliktem między rodziną Konarskich, fundatorów kościoła i klasztoru, a przeorem o. R. Respondzikiem, który stał się zwolennikiem Konopackich w ich nieporozumieniach z Konarskimi na tle sprzedaży Topolna²⁷. Dopiero po przejęciu Topolna przez Czapskich ok. 1713 r. i uregulowaniu starych sporów sprawa budowy klasztoru nabrała aktualności, choć rozpoczęła się dopiero w 1732 r. Szczególną inicjatywę wykazał w tym względzie biskup chełmiński Tomasz Franciszek Czapski²⁸. Pod tym rokiem czytamy

²⁵ Por. M. Benger, *Roczniki Zakonu Św. Pawła Pierwszego Pustelnika*, t. 1, s. 589-590.

²⁶ Por. J. Fankidejski, *Obrazy cudowne i miejsca w dzisiejszej diecezji chełmińskiej*, s. 117.

²⁷ Por. S. Chodyński, *Paulini w Polsce*, s. 498-499.

²⁸ Por. A. Mańkowski, *Czapski Tomasz Franciszek*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 4, Kraków 1938, s. 194.

w *Rocznikach Zakonu Św. Pawła*: „Przede wszystkim gratulujemy prowincji polskiej założonych fundamentów konwentu w Topolnie. Biskup chełmiński Czapski spodziewa się doprowadzić wkrótce do końca budowę domu, zaczęta w tym roku, przy czym nie szczędzi na to własnych kosztów. Czuwanie nad majstrami i robotnikami wziął na siebie o. Eleuteriusz Biernacki, przełożony miejscowy”²⁹.

Biskup Czapski jednak wkrótce zmarł, zostawiając tylko tysiąc złotych na dalszą budowę. Z powodu trudności ekonomicznych do roku 1742 wystawiono refektarz i celę przeora, a potem stopniowo kończono budowę klasztoru. Według inwentarza w klasztorze mieścił się refektarz, „izba konwencka” i biblioteka licząca ok. 500 pozycji. Do zabudowań konwenckich należała kuchnia ze spiżarniami i innymi pomieszczeniami gospodarczymi, szpital, stajnia i browar.

Nie było jednak dane paulinom spokojnie bytować w Topolnie, ponieważ z powodu wojen klasztor znacznie podupadł. Z powodu częstych wylewów Wisły gospodarowanie nie było łatwe ani dochodowe. Paulini przystąpili już w 1691 r. do budowania wałów ochronnych. W każdym jednak razie konwent istniał i zaznaczył się żywym wkładem w dzieje religijności na Pomorzu, zwłaszcza w dzieje kultu maryjnego.

4. Kasata konwentu

Najpoważniejsze trudności egzystencjalne spotkały paulinów w Topolnie w 1774 r., gdy rząd pruski skonfiskował, dobrze prosperujące i stanowiące podstawę utrzymania konwentu, dobra Cielešzynek, naznaczając 600 złotych rocznej kompetencji. Ponieważ wieś należała do uposażenia parafii, przeor Maurycy Strachowicz zaczął się upominać o jej zwrot, ale nic nie uzyskał. W zaistniałej sytuacji, w 1786 r., powołano komisję, której zadaniem było dokonanie reorganizacji konwentu i działalności duszpasterskiej. Należało przede wszystkim uporządkować kwestię zobowiązań wobec kolejnych fundatorów, przede wszystkim, jeśli chodzi o fundacje mszalne, ponieważ ograniczone możliwości osobowe spowodowane zmniejszeniem liczby zakonników oraz i ekonomiczne, czyniły niemożliwym dopełnienie podjętych zobowiązań³⁰. Postanowienia wypracowane przez komisję zatwierdził biskup włocławski i pomorski Józef Rybiński³¹. Nowe rozwiązanie nie przydały się jednak na długo. Reszta dóbr, podobnie jak miało miejsce w pozostałych klasztorach pod panowaniem pruskim, została przejęta przez państwo z dniem 1 VII 1796 r.³² Z tego powodu klasz-

²⁹ M. Streska, *Roczniki Zakonu Św. Pawła Pierwszego Pustelnika*, t. 2, s. 42.

³⁰ APB-ZAKKPT, sygn. 1, *Liber erectionis et foundationis conventus Topolnensis*, k. 422-428.

³¹ Por. I. Wysocki, *Józef Ignacy Rybiński biskup włocławski i pomorski*, Rzym 1967; Z. Anusik, A. Stroynowski, *Rybiński Józef Ignacy*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 33, Wrocław 1992-1993, s. 334-338;

³² O sytuacji zakonów pod panowaniem pruskim por. J. Wysocki, *Kościół katolicki pod zaborem pruskim 1772-1815*, [w:] B. Kumor, Z. Obertyński (red.), *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, Poznań-

tor stanął na granicy możliwości swojej egzystencji. Stopniowo zmniejszała się liczba zakonników, która pod koniec XVIII wieku zmalała do pięciu, a w okresie kasaty było ich już tylko trzech. Do końca w Topolnie pozostał o. Chryzostom Trafarski, który zmarł w 1818 r.

Kościół pozostawiony przez paulinów służył odtąd tylko potrzebom parafialnym, sanktuarium maryjne podupadło, a klasztor został rozebrany pod koniec XIX wieku. Pozostający do dzisiaj niektóre w okolicy kościoła budynki, być może stanowią pozostałość po zabudowaniach klasztornych, ale ustalenie tego wymagałoby przeprowadzenia badań archeologicznych.

Kasata klasztoru w Topolnie jest typowym przykładem pruskiej metody kasacyjnej, która polegała na stopniowym pozbawianiu klasztorów środków do życia i prowadzenia przez nich działalności duszpasterskiej, skazując je w ten sposób na powolne wymieranie. Kasata z 1810 r., właściwie biorąc, była tylko przypiecztowaniem pruskiej polityki wobec zakonów i klasztorów.